

Alicia Morales Ortiz y Panagiota Papadopoulou (eds.)

*La civilización del Logos.
3.500 años de historia de la lengua griega*

Estudios dedicados al profesor
Moschos Morfakidis Filactós

Tomo II

Centro de Estudios Bizantinos,
Neogriegos y Chipriotas

Sociedad Hispánica
de Estudios Neogriegos

Alicia Morales Ortiz y Panagiota Papadopoulou (eds.)

*La civilización del Logos.
3.500 años de historia de la lengua griega*

Estudios dedicados al profesor
Moschos Morfakidis Filactós

Tomo II

Alicia Morales Ortiz y Panagiota Papadopoulou (eds.)

*La civilización del Logos.
3.500 años de historia de la lengua griega*

Estudios dedicados al profesor
Moschos Morfakidis Filactós

Tomo II

Centro de Estudios Bizantinos
Neogriegos y Chipriotas

Sociedad Hispánica
de Estudios Neogriegos

Granada 2025

Tomos colectivos

Directores

Moschos Morfakidis Filactós

Encarnación Motos Guirao

Comité Científico

Minerva Alganza Roldán, María José Osorio Pérez,

Penélope Stavrianopulu, José Vela Tejado

DATOS DE PUBLICACIÓN

Título: *La civilización del Logos. 3.500 años de historia de la lengua griega*

Estudios dedicados al profesor Moschos Morfakidis Filactós

Tomo II

Editado por: Alicia Morales Ortiz y Panagiota Papadopoulou

pp. 545

© Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas

www.centrodeestudiosbnch.com

© Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos

www.shen-org.es

Primera edición 2025

ISBN obra completa: 978-84-18948-56-5

ISBN 2º volumen: 978-84-18948-58-9

Depósito Legal: GR 1831-2025

Maquetación: Jorge Lemus Pérez

Ilustración de la portada: *La Virgen de los Catalanes* (s. XIV) de la iglesia del Profeta Elías en la Ágora de Atenas (Museo Bizantino y Cristiano de Atenas)

Reservados todos los derechos. Queda prohibida la reproducción total o parcial de la presente obra sin la preceptiva autorización.

ÍNDICE

TOMO I

Prólogo	15
Panagiota Papadopoulou, Una trayectoria académica de Bizancio a la Grecia Moderna	17
Idoia Mamolar - Javier Alonso-Aldama, El Olimpo: una montaña divina y humana	29
Michalis Michael, Los géneros literarios y el género épico	47
Vasileios Koukousas: Julian (361-363): The Last Confrontation of the Ancient World with Christianity. From the Oracle of Delphi to the Death of the Emperor	91
Grammatiki Karla, Editing open texts: The <i>Aesop Romance</i> as case study	129
Juan Pedro Oliver Segura, Relaciones culturales entre Bizancio y la India	143
Juan Luis López Cruces, ¿Un fragmento teatral inadvertido? (Gr. Naz., <i>Carm.</i> 1.2.10.603 Crimi)	155
Κατερίνα Νικολάου, Συμβολές της κυπριακής αγιολογικής γραμ- ματείας στην ιστορία των γυναικών της Ανατολικής Μεσο- γείου κατά την πρώιμη βυζαντινή εποχή (4ος-7ος αι.)	167
Gonzalo Espejo Jáimez, <i>Sobre la vanidad de la vida</i> de Jorge de Pisidia. Traducción, presentación y notas	183
Theodora Antonopoulou, (Re)writing bloodshed in middle By- zantine passions, homilies and hymns on saints	195
José Soto Chica, El impacto definitivo: una evaluación militar de la conquista árabe de Egipto	221
Ján Zozulák, Οι αρετές του βυζαντινού πολιτισμικού περιβάλ- λοντος στα πλαίσια των ανθρώπινων αξιακών προτιμήσεων	245
Álvaro Ibáñez Chacón, Precisiones sobre la composición de la <i>Biblioteca</i> de Focio: los capítulos de los diez oradores	255
Rosario García Ortega, Aclamaciones y cantos litúrgicos en el libro de las <i>Ceremonias</i> de Constantino Porfirogénito	267

Ηλίας Παρένης, Ο Ιωάννης Μαυρόπουλος και οι τρεις διδάσκαλοι. Στα ίχνη της διαμόρφωσης και καθιέρωσης μιας εορτής στο Βυζάντιο	281
Christos Arampatzis, <i>Catenae</i> sur les psaumes et théologie. Les tendances révisionnistes du XI ^e siècle et la chaîne de Nikitas de Serres	297
M ^a Salud Baldrich López, <i>Epitafio para la señora Teodora, esposa del hijo del muy afortunado César, señor Nicéforo Brienio</i> de Teodoro Pródromo	317
Miriam Urbano-Ruiz, Reelaboración literaria: la acomodación de la leyenda de san Demetrio de Tesalónica al <i>kontákion</i> en su honor atribuido a Romano Melodo	335
Georgios M. Pitsinelis, An unpublished canon in honour of the mar- tyrs Thouthael and Bebaia: critical edition and commentary	355
Matilde Casas Olea, El testimonio de los <i>Tetrásticos dedicados a san Demetrio</i> de Teodoro Pródromo	365
Minerva Alganza Roldán, Sobre las <i>Historias (Quilíadas)</i> de Juan Tzetzes: el componente mitológico	399
Pablo Cavallero, La representación de la sociedad en el teatro bizantino de Haploúkheir y en textos contemporáneos	429
Γρηγόριος Παπαγιάννης, Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, <i>Επίσκεψις βίου μοναχικού</i> : κριτικές παρατηρήσεις	439
Μαρία Τζιάτζη, Το ποίημα του Ιωάννη Αποκαύκου <i>Εἰς τὰ Ἅγια Φῶτα</i>	451
Ilias Taxidis, For a new critical edition of the Constantine Akro- polites' hagiographical work	469
Dámaris Romero-González, Anisia de Tesalónica, una mártir (a)tópica	477
Stavroula Solomou, Love and fear as collective emotions in the historiographical texts of George Pachymeres, John Kantakouzenos and George Sphrantzes	487
Carlos Martínez Carrasco, Documentos para una Historia Social y Económica de la comunidad griega postbizantina: las <i>Cartas turcas</i> de Ogier Ghislain de Busbecq	505

TOMO II

Νικόλαος Μαυρέλος, Ο ελληνικός κόσμος στον Γενναϊόδωρο ερωτευμένο του Θερβάντες	521
Ι. Κ. Χασιώτης, Η ειρηνική “επιστροφή” της Ισπανίας στην Κύπρο (από τα μέσα του 17 ^{ου} αιώνα ως το 1878)	549
Ταξιάρχης Γ. Κόλιας, Το ληξιαρχικό βιβλίο 1856-1916 της Κου- κουβίστας-Καλοσκοπής	575
Nádia Machá-Bizoumi, From the semiotic approach to the showcasing of the embodied experience through head- covering practices in Greek women’s local costumes	589
Μ. Γ. Βαρβούνης, Ελληνική λαογραφία και αφηγήσεις ζωής: ένα παράδειγμα από την Όλυμπο της Καρπάθου	603
Ana Isabel Fernández Galvín, La despedida en las canciones de boda	617
Ana María Martín Vico, Flora, fauna y paisajes naturales en la poesía popular religiosa chipriota	633
Βάλτερ Πούχνερ, Η χιλιετία του Καραγκιόζη	647
Κωνσταντίνος Π. Φουρνάρκης, Περί του ποιήματος του Δ. Σολωμού «Carmen Saeculare»: νέα εκδοτική πρόταση και ερμηνεία	659
Theodora Polychrou, Las memorias militares del 21 en la historiografía actual	681
Sara Esteban Cabrera, Recepción crítica contemporánea de la primera edición de las memorias de Fotakos, primer edecán de Th. Kolokotronis	695
Ernest Marcos Hierro, Una aproximación a la <i>Jaritini</i> de Panayotis Sutsos (1864)	707
Λάμπρος Βαρελάς, Ο Δον Ξένος ο Κάλδερων, ιππότης της Αλκαν- τάρας συστήνοντας τον Κωνσταντίνο Γ. Ξένο	717
Efthimia Pandis Pavlakis, La resonancia de la civilización helénica en la literatura y el pensamiento de Latinoamérica	739
Miguel Castillo Didier, Algunos ecos griegos en la poesía de Hispanoamérica	751
José Vela Tejada, Grecia Antigua y Grecia Contemporánea: la recepción helénica en <i>La Grecia Eterna</i> de Enrique Gómez Carrillo	767

Νάσος Βαγενάς, Μανιφέστα των Αφανών. Άγνωστοι ή λησμο- νημένοι σταθμοί της λογοτεχνίας μας	783
Νίκος Μαθιουδάκης, Ο Νίκος Καζαντζάκης και τα «Παραμύθια της Χαλιμάς»: δύο ανέκδοτα χειρόγραφα	805
Raquel Pérez Mena, Ούτε ένα στίχο: una mirada a la crisis creativa de Nikos Cavadías a través de sus cartas a su hermana y su sobrina	827
Θανάσης Β. Κούγκουλος, Η κριτική του Δημήτρη Χατζή για την πεζογραφία του Κωνσταντίνου Θεοτόκη	839
Maria Caracausi, Οι Άσπρες Κηλίδες πάνω στο άσπρο του Γιάννη Ρίτσου. Σημειώσεις	851
Virginia López Recio, El influjo de F.G. Lorca en el traductor Nikos Gatsos	859
Maila García Amorós, «El dolor de lo absoluto». Representaciones del duelo en las obras <i>Elegía</i> y <i>Mi hermano Yorgos Seferis</i> de Ioanna Tsatsos	873
Alicia Morales Ortiz, De Buchenwald a Mauthausen. La experien- cia concentracionaria en Jorge Semprún y Ιάκωβος Kambanelis	895
Antonio Melero Bellido, <i>Cassandra</i> , un texto inédito de Irene Papas	909
Ευάγγελος Κουρδής, Γλωσσικά στοιχεία και τοπικές μυθολογίες στη λογοτεχνία: το τοπικό ιδίωμα και η σημειωτική της κουλ- τούρας της Λάρισας	925
Ζωή Γαβριηλίδου, Δάνεια της ισπανικής στην ελληνική: γλωσσική ανάλυση και λεξικογραφικός χειρισμός στο λεξικό της κοινής νεοελληνικής	953
Χριστόφορος Χαραλαμπάκης, Το σημασιολογικό πεδίο της με- τάφρασης. Εννοιολογική οριοθέτηση	969
Matilde Morcillo Rosillo, La crisis del primer gobierno griego del regente Damaskinos vista desde la óptica española, 1945	987
Δημήτριος Α. Δρόσος, Ισπανία: τα πρώτα χρόνια της μεταπολί- τευσης. Η απόπειρα πραξικοπήματος την 23 ^η Φεβρουαρίου 1981 και οι πρώτες αντιδράσεις στην Ελλάδα	999
Γιώργος Κοντογιώργης, Οι πολιτισμοί της Μεσογείου και οι ιδεολο- γικοί μαιανδρισμοί του Φερνάν Μπροντέλ (Fernand Braudel)	1017
Andrés Pociña, Caminando por la Hélade de la mano de mi amigo M. Morfakidis	1053

Tomo II

ΟΙ ΑΣΠΡΕΣ ΚΗΛΙΔΕΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΑΣΠΡΟ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ.
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Maria Caracausi*

Περίληψη

Η συλλογή *Άσπρες Κηλίδες πάνω στο άσπρο* του Γιάννη Ρίτσου, που αποτελείται από 110 άτιτλα ποιήματα, γράφτηκε κατά τον Δεκέμβριο του 1985, και εντάσσεται στην όψιμη παραγωγή του ποιητή. Τα ποιήματα εκφράζουν αίσθηση απολογισμού, με την προαίσθηση της αποχώρησης από τη ζωή.

Λέξεις κλειδιά: Ρίτσος, Τελευταία ποιήματα, *Άσπρες Κηλίδες πάνω στο άσπρο*

Abstract

The collection *Άσπρες Κηλίδες πάνω στο άσπρο* by Yannis Ritsos, consisting of 110 untitled poems, was written in December 1985, and is part of the poet's late production. The poems have a sense of reckoning, a deep premonition of leaving life.

Keywords: Ritsos, Latest poems, White Spots on White

Αποτελεί ιδιαίτερη τιμή για μένα να συμμετάσχω με ένα μικρό κείμενο στον τόμο προς τιμήν του συναδέλφου μου Μόσχου Μορφακίδη. Η επιλογή από τη συλλογή *Άσπρες Κηλίδες πάνω στο άσπρο* του Γιάννη Ρίτσου δεν ήταν τυχαία. Ο Μόσχος ήταν ανάμεσα στους πρώτους που ενθάρρυναν και αποτίμησαν πριν μερικά χρόνια την πρωτοβουλία μου να εκδώσω αυτήν τη συλλογή¹. Και τον ευχαριστώ και από αυτή τη θέση.

Η ιστορία της ενασχόλησής μου με τις *Άσπρες κηλίδες* είναι ιδιαίτερη και προσωπικά την θεωρώ ένα «δώρο», της τύχης ή ακόμη και της μοίρας.

Η πρώτη μου επαφή με τη συλλογή ήταν τον Σεπτέμβριο του 2018, ενώ μελετούσα το αρχείο των χειρογράφων του Γιάννη Ρίτσου, που βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη. Ενδιαφερόμουν ιδιαίτερα για ορισμένα προσχέδια-κείμενα των τελευταίων συλλογών του, για τα οποία ετοιμαζόμουν να γράψω μια μελέτη.

* Καθηγήτρια του Τμήματος Culture e Società του Πανεπιστημίου του Παλέρμιο.

¹ Ghiannis Ritsos (Γιάννης Ρίτσος), *Άσπρες Κηλίδες πάνω στο άσπρο* (επιμ. Maria Caracausi), Agapanti, Torri del Vento, Palermo 2019. Η εν λόγω συλλογή εκδόθηκε πέρυσι και στην Ελλάδα: Γιάννης Ρίτσος, *Άσπρες Κηλίδες πάνω στο άσπρο*, Κέδρος, Αθήνα 2024.

Από το σύνολο των αρχειακών τεκμηρίων που είχα στη διάθεσή μου, την προσοχή μου απέσπασαν ξαφνικά από την εξωτερική τους όψη δύο κομψά μικρά τετράδια, δεμένα σε πράσινο ύφασμα, με τον τίτλο στο εξώφυλλο γραμμένο με την ιδιαίτερη και όμορφη γραφή του ποιητή.

Τα άνοιξα και άρχισα να διαβάζω τα κείμενα. Με μάγεψαν. Επειδή στον κατάλογο των χειρογράφων του Αρχείου δεν υπήρχαν σημειώσεις για την εκδοτική κατάστασή τους, άρχισα να αναζητώ τα ίχνη της έκδοσης της συλλογής στους βιβλιογραφικούς καταλόγους του έργου του Γ. Ρίτσου, πιστεύοντας ότι είχαν ήδη εκδοθεί.

Επειδή δεν κατάφερα τελικά να καταλάβω αν πράγματι η συλλογή είχε εκδοθεί, απευθύνθηκα στην Έρη Ρίτσου, ζητώντας της σχετικές πληροφορίες. Η απάντηση, παρότι άργησε να φτάσει, αποτέλεσε μια έκπληξη: η συλλογή δεν είχε ακόμη δημοσιευθεί! Κατά τύχη, όμως, δεν βρισκόταν μαζί με τα άλλα ανέκδοτα κείμενα στο σπίτι της Έρης Ρίτσου, αλλά είχε καταλήξει στο αρχείο του Μουσείου Μπενάκη.

Οφείλω να ομολογήσω ότι η Έρη, με μεγάλη γενναιοδωρία, και κατανοώντας τον ενθουσιασμό μου γι' αυτό το έργο, μου πρότεινε να επιμεληθώ εγώ την έκδοσή του. Το θεώρησα εξαιρετική τιμή και μου έδωσε μεγάλη χαρά, για την οποία νιώθω βαθιά ευγνωμοσύνη για τη φίλη Έρη. Ένα χρόνο αργότερα, η συλλογή κυκλοφόρησε σε μια δίγλωσση έκδοση στα Ελληνικά με ιταλική μετάφραση στη σειρά «Agaranti».

Οι *Άσπρες κηλίδες πάνω στο άσπρο* μου έδωσαν την εντύπωση ότι τελικά ήταν σαν μια «κρυμμένη συλλογή», που θέλησε να βγει στο φως όταν η ίδια το έκρινε.

Τα 110 ολιγόστιχα ποιήματα που συνθέτουν τη συλλογή γράφτηκαν τον Δεκέμβριο του 1985 στην Αθήνα, όπως μαρτυρούν οι ημερομηνίες στο κάτω μέρος μερικών σελίδων. Τα δυο τετράδια αποτελούν το τελικό το «καλό αντίγραφο», όπου τα ποιήματα εμφανίζονται σε καθαρή μορφή, σχεδόν χωρίς διορθώσεις, σαν να είναι έτοιμα για εκτύπωση στο τυπογραφείο.

Η μοναδική απόδειξη της δημιουργικής πορείας των στίχων, ανιχνεύεται σ' ένα πρόχειρο χειρόγραφο που βρίσκεται και αυτό στο αρχείο του Γιάννη Ρίτσου: πρόκειται για δυο απλά σημειωματάρια στα οποία αφθονούν οι διαγραφές και οι διορθώσεις. Αυτά αποτελούν, από ό,τι φαίνεται, την πρώτη γραφή των ποιημάτων αφού δεν έχουν εντοπιστεί άλλα σχετικά σημειώματα, χωρίς ωστόσο να αποκλείεται να υπάρχουν σχέδια ή σημειώσεις κάπου αλλού, ανάμεσα στα ανέκδοτα χειρόγραφα του ποιητή².

² Για μια εκτενέστερη περιγραφή του χειρογράφου βλ.: Maria Caracausi, *Dalle ultime raccolte*

Μόλις λίγους μήνες πριν από τις *Κηλίδες* ο Ρίτσος είχε γράψει τα πιο εκτεταμένα ποιήματα που αποτελούν το *Υπερώον* (Μάρτιο), τις *Άνταποκρίσεις* (Μάρτιο-Ιούνιο) και τους *Σηματοδότες* (Οκτώβρη-Νοέμβρη). Οι *Κηλίδες* είναι ως επί το πλείστον ολιγόστιχα ποιήματα, χωρίς τίτλο, σε αριθμητική σειρά, σχεδόν σαν σημειώσεις που ο ποιητής έγραψε και αντέγραψε βιαστικά χωρίς καν να κάνει διορθώσεις, σαν να φοβόταν μήπως δεν προλάβει να τα ολοκληρώσει, και αρκετά διαφορετικά από τα προηγούμενα κείμενα (*Υπερώον* και *Άνταποκρίσεις*).

Οι *Κηλίδες* εντάσσονται πλήρως στην ποιητική του Γ. Ρίτσου, όπως παρατηρεί η Τζίνα Καλογήρου: «[...] τα ποιήματα της συλλογής συνταυτίζονται απόλυτα ως προς τους κύριους θεματικούς τους άξονες, τα επανερχόμενα σύμβολα και μοτίβα ή, ακόμη και τους κυρίαρχους εκφραστικούς τρόπους, στο πλαίσιο πάντοτε της συμπυκνωμένης και σφικτής φόρμας του ολιγόστιχου ποιήματος, με τα όσιμα έργα του ποιητή»³.

Κοινό χαρακτηριστικό των τελευταίων συλλογών του Γ. Ρίτσου είναι η αίσθηση ενός απολογισμού, μια βαθιά διαίσθηση της αναχώρησης από τη ζωή.

Το έτος 1985 είναι το έτος σταθμός κατά το οποίο πραγματοποιείται η κρίσιμη στροφή του Ρίτσου προς τα τελευταία ποιήματα. Επομένως μπορούμε να θεωρήσουμε ως τελευταίες, ή τουλάχιστο προτελευταίες –εκτός από το *Υπερώον* και τις *Άνταποκρίσεις*– τις συλλογές: *Σηματοδότες* (1985), *Άσπρες κηλίδες πάνω στο άσπρο* (1985), *Ένυδρειον* (1986), *Σπασμένη πέννα* (1986), που δείχνουν θεματική συγγένεια με *Τά άρνητικά της σιωπής* (1987), *Το γυμνό δέντρο* (1987), *Άργά πολύ άργά μέσα στη νύχτα* (1988), *Δευτερόλεπτα* (1988-89)⁴.

Σε όλα τα ποιήματα των παραπάνω συλλογών ο ποιητής φαίνεται να απομακρύνεται σταδιακά από τη ζωή, πραγματοποιώντας ένα είδος «μελέτης θανάτου», με την προσοχή και το βλέμμα του στραμμένα στο μετά, και με την απόσταση που παίρνει από τον κόσμο να μεγαλώνει διαρκώς.

poetiche di Gianis Ritsos: Άσπρες κηλίδες πάνω στο άσπρο, (a cura di F. Zaccone, C. Bintoudis, & P. Efthymiou), *La letteratura neogreca del XX secolo: un caso europeo*, *Atti del Convegno Internazionale di Studi neogreci in onore di Paola Maria Minucci*, Sapienza Università Editrice, Roma 2020, σσ. 169-179.

³ *Τα δάκρυα των πραγμάτων στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου. Άσπρες κηλίδες πάνω στο άσπρο* (*Bianche macule sopra il bianco*), σε ιταλική μετάφραση και επιμέλεια της Maria Caracausi, collana *Gli Agapanti* 4, Torri del Vento Edizioni, Palermo 2019, «Ποιητική», Άνοιξη -Καλοκαίρι 2022, σελ. 361-366: 361.

⁴ Αυτές οι τέσσερις τελευταίες συλλογές συμπεριλαμβάνονται στον τόμο Γ. Ρίτσος, *Άργά πολύ άργά μέσα στη νύχτα*, επιμ. Χρύσας Προκοπάκη, Κέδρος, Αθήνα 1991.

Οι *Κηλίδες* προϊδεάζουν, από τη μορφή και το περιεχόμενο, για διάφορα θέματα που θα αναπτυχθούν στα ποιήματα των αναφερόμενων τελευταίων συλλογών. Διαφαίνεται συχνά ανάμεσα στους στίχους ένα έντονο αίσθημα μοναξιάς, αμηχανίας:

Ήθελε νά μιλήσει
κάτι ωραίο.
Τοῦ λείπαν τ' ἀντικείμενα
ἐφαρμογῆς.
Ἔβγαλε τό ρολοῖ του,
τ' ἄφησε στό τραπέζι.
11 και μισή τό ἀπέραντο.
(*Κηλίδες* 43)

Πρόκειται ίσως και για φόβο απέναντι στο τέλος, στο επικείμενο, άγνωστο Τίποτα:

Τό ξέρει;
πλησιάζει τό τέλος.
Δέν κάνει ἀπολογισμούς.
Τό χρώμα τοῦ τοίχου φυσικί.
Τά ρόδα κόκκινα στό βάζο.
Π' αὐτό ἀκριβῶς
θέλει νά προσθέσει
κάποια φθαρτά ἀντικείμενα
– σταχτοδοχεῖα, καρέκλες,
ποδήλατα, σκάλες –
αὐτά πού ἀνύποπτα ἀντιμετωπίζουν
καί ὑπογραμμίζουν ψύχραιμα
τό ἀθάνατο.
(*Κηλίδες* 107)

Παρόμοιες σκέψεις ηχούν στα ποιήματα της μεταγενέστερης συλλογής *Δευτερόλεπτα* (1988-89), που ανακαλούν σε σημαντικό βαθμό τα θέματα και τα υφολογικά στοιχεία των *Κηλίδων*:

Καλύτερα, λοιπόν, νά σωπάσεις.
Ἄν ἔλεγες «αὔριο»,
θά'λεγες ψέματα.
Ἡ νύχτα δε σέ κρύβει.
(*Δευτερόλεπτα* 5)

Άνθησαν πάλι τά τριαντάφυλλα πολύχρωμα.
Λευκές πεταλούδες τα ἐπισκέπτονται.
Γιατί, λοιπόν, θά πρέπει νά πεθάνουμε;
(Δευτερόλεπτα 15)⁵

Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν και εξωτερικές συγγένειες μεταξύ των δυο εν λόγω συλλογών. Όπως τα κείμενα των *Κηλίδων*, έτσι και στο χειρόγραφο των *Δευτερολέπτων* –που συμπεριλαμβάνεται σ' ένα κομψό δερμάτινο τετράδιο– τα ολιγόστιχα ποιήματα, με τους τακτικούς αριθμούς σε κόκκινο μελάνι, είναι πολύ κομψά γραμμένα, έστω και αν ο γραφικός χαρακτήρας αποκαλύπτει το τρέμουλο του γερασμένου χεριού του ποιητή.

Συχνά στις *Κηλίδες* ο Γ. Ρίτσος δεν διστάζει να συγκρίνει παρελθόν και παρόν, δίνοντας έμφαση την παρούσα λυπηρή κατάστασή του:

Όμορφος άντρας κάποτε.
Γερνούσε.
Τό 'ξερε πώς γερνούσε.
Τράβηξε τήν κουρτίνα
κόκκινη,
κρύφτηκε πίσω της
στήν παιδική του ηλικία
μέ μιá σφεντόνα
καί μιá σβούρα.
Δοκιμάζει.
Έσβούρα δέ γυρίζει.
(*Κηλίδες* 26)

Μερικά από τα ποιήματα των *Κηλίδων* μοιάζουν με θολά στιγμιότυπα της καθημερινής πραγματικότητας του ποιητή, όπου ακούγονται κάπου κάπου και οι αγαπημένες μυθολογικές αναμνήσεις:

Δύσμορφα ζώα τής νύχτας,
τά μαλλιά τών φονιάδων ανάκατα,
ό ύπνος τοῦ αλόγου
πάνω άπ' τό ξερό χορτάρι
(αλήθεια, τ' άλογα
κοιμούνται ὄρθια;)
καί κάτω στ' άκρογιάλι
τό φεγγάρι

⁵ Γ. Ρίτσος, *Άργά πολύ άργά μέσα στή νύχτα*, ό.π., σσ. 194, 199.

τραβώντας
μέ τ' ἀργυρό σκοινί του
τήν ξεβαμμένη Ἀργώ,
σά νά μήν ξέρει τίποτα,
ὅπως κι ἐγώ.
(Κηλίδες 94)

Ξαφνικά, ὅμως, εκρήγνυνται έντονα στο θολό τοπίο τα διάφορα χρώματα της ζωής, με το κόκκινο να δεσπόζει: κόκκινα τζάμια (Κ. 4), κόκκινο λουλούδι (Κ. 53), κόκκινο πανί (Κ. 56), κόκκινα παπούτσια (Κ. 77), κόκκινο γλόμπο (Κ. 98):

Πῆρε κραγιόνια –
πράσινο, κόκκινο,
κίτρινο, γαλάζιο·
ζωγράφισε ένα σπίτι,
ένα δέντρο,
έναν ἥλιο,
πέντε πουλιά.
Αὐτός ἔλειπε.
Ὅχι.
Ἦταν τό ἕκτο πουλί.
(Κηλίδες 22)

Τα χρώματα ὅμως, σιγά σιγά, παραχωρούν τη θέση στο χλωμό φως του φεγγαριού:

Τόσες ἀναμονές,
σώματα,
ἀκατοίκητα,
ἀόριστες ἀναπολήσεις,
ένα δωμάτιο ἄδειο,
στό καρφί τῆς πόρτας
τό ἀδιάβροχό σου
κι ἡ κόκκινη κουβέρτα
πεσμένη καταγῆς.
Ὅστε βγήκε τό φεγγάρι
καί κρέμασε στό ὑπνοδωμάτιο
τήν τυφλή προσωπίδα
τοῦ Οἰδίποδα.
(Κηλίδες 48)

Όσπου τελικά θα φτάσουμε στο άσπρο, δηλαδή στο μη-χρώμα, στην απουσία του χρώματος:

Άσπρες κηλίδες
πάνω στο άσπρο.
Δέ φαίνεται τίποτα.
Άσπρο νησί,
άσπρα σπίτια,
άσπρα καμπαναριά.
Κάνω μιά τρύπα
στόν μεγάλο άσπρο τοίχο.
Ω, έσύ, αιώνιε ήδονοβλεψία,
βάλε τό μάτι σου νά δείς.
Στό βάθος
όλόσωμο γυμνό τό Ώραϊο
κυκλοφορεί.
(Κηλίδες 110)

Σε αυτό το τελευταίο ποίημα, το οποίο δίνει και τον τίτλο στη συλλογή, κάνει την εμφάνισή της η έντονη σωματική έλξη, η γοητεία της ομορφιάς: ένα πάθος που δεν σβήνει, ούτε ξεθωριάζει ποτέ για τον Γ. Ρίτσο. Σημειωτέο, ότι μόνο στα τελευταία ποιήματα το άσπρο θα υποχωρήσει πια, υποκύπτοντας στην αναπόφευκτη, αήττητη εξουσία του άλλου μη-χρώματος: δηλαδή του μαύρου, που γίνεται σαφές σύμβολο του θανάτου που επίκειται και θριαμβεύει⁶.

Παρόλο που ο ποιητής νιώθει τον προσωπικό του χρόνο να λιγοστεύει, δείχνει την αγάπη του για τα πράγματα γύρω του, και κυρίως συνεχίζει να πιστεύει στην ομορφιά του κόσμου, και στην ποίηση: αυταπάτες που αποτελούν τη γοητεία της ανθρωπινής ύπαρξης. «Την όμορφιά ποτές μου δέν

⁶ Για παράδειγμα στο ποίημα «Άποφυγή» του 1987 (από *Τά άρνητικά τής σιωπής*): «Μιλούσε. Μιλούσε πολύ. Δέν άφηνε τίποτα/ χωρίς νά τό ζυγίσει στή φωνή του. Πόσα καί πόσα/ νυχτέρια/ ν'άκούει τά τραίνα, τά καράβια ή τ' άστρα,/ νά λογαριάζει τήν ύλη καί τό χρώμα ενός ήχου,/ νά δίνει όνόματα σέ σκιές καί σύννεφα. Τώρα,/ αυτός ό εγκάρδιος κι όμνητικός, σωπαίνει,/ ίσως γιατί στό βάθος διέκρινε τά σβησμένα φανάρια,/ κι άρνεϊται / ν' άρθρώσει τή μοναδική κι έσχατη λέξη "μαύρο".» (Γ. Ρίτσος, *Άργά πολύ άργά μέσα στή νύχτα*, ο.π., σ. 27). Το μαύρο είναι σημαντικά παρόν, στην πιο οδυνηρή του σημασία, στο ποίημα «Κλείσιμο» από τη συλλογή *Σφυρίγματα πλοίων* (3.VII.89): «Ήθελε κάτι ώραϊο νά σκεφτεί / ένα πουλί, ένα φιλί, / κάτι ρόδινο./ Τό μαύρο πρόλαβε, / πήρε τή θέση τους. / Κι έκλεισε ή πόρτα.». Την ανάγνωση αυτών των στίχων την οφείλουμε στη γενναιοδωρία της Έρης Ρίτσου, που είχε την καλοσύνη να τους μεταγράψει και να μου τους κάνει γνωστούς.

τήν πρόδωσα» δήλωνε ακόμα στο «Επιλογικό» του, στα *Τά ἀρνητικά τῆς σιωπῆς*⁷, και η πίστη αυτή μαρτυρείται ως το τέλος:

Κάποτε, ακόμη και τώρα, τίς νύχτες,
ἕνα ἀηδόνι μοῦ ὑπαγορεύει
νά πῶ και πάλι «ναί».

(*Δευτερόλεπτα* 17)

Ποιός ἄφησε αὐτό τό λουλούδι
πλάι στό τσιγάρο μου;
Ίσως γιά νά πιστέψω.

(*Δευτερόλεπτα* 22)⁸

Τελικά, όμως, μόνο η Ποίηση, που αποτελεί τη μοναδική ελπίδα μιας μη υπερβατικής γήινης αθανασίας, παραμένει για τον Γ. Ρίτσο ως η αληθινή πίστη που δεν περνά: γεννιέται ξαφνικά από το τίποτα, αλλά νικά και τον θάνατο και τον χρόνο:

Μέ τόν ἐλάχιστο θόρυβο
μιᾶς δαχτυλήθρας
πού 'πεσε στό πάτωμα
ξύπνησε ὁλόκληρο τό σπίτι.
Ἔτσι ἀκριβῶς
μ' ἕνα ἐλάχιστο τίποτα
γεννιέται τό ποίημα.

(*Κηλίδες* 37)

Με την ίδια πίστη στην ποίηση και στην ομορφιά θέλω να εκφράσω άλλη μια φορά στην κατακλείδα τις πιο θερμές ευχές μου για κάθε καλό της ζωής και του πνεύματος στον αγαπημένο φίλο Μόσχο Μορφακίδη.

⁷ Γ. Ρίτσος, *Ἀργά πολύ ἀργά μέσα στή νύχτα*, ο.π., σ. 93.

⁸ Γ. Ρίτσος, *Ἀργά πολύ ἀργά μέσα στή νύχτα*, ο.π., σσ. 199, 201.

Tomos colectivos